

Boskie czy diabelskie? Motywacja religijna w tureckim nazewnictwie zwierząt i roślin

Artykuł prezentuje przykłady tureckich nazw zwierząt i roślin, których komponentem jest wyrażenie związane z muzułmańską terminologią religijną. Prezentacja ma na celu obserwację, jaka terminologia religijna pojawia się w tureckim nazewnictwie rodzimej flory i fauny oraz jakie elementy decydują o skojarzeniu wyrażenia mającego konotacje religijne z daną rośliną bądź zwierzęciem.

Źródłem wyszukiwania nazw były słowniki języka tureckiego oraz turekojęzyczne strony i fora internetowe poświęcone florze i faunie Azji Mniejszej. Prezentowane nazwy w większości określają konkretny gatunek albo rodzaj roślin lub zwierząt, lecz także pewne elementy budowy ich organizmów lub wytwarzanych przez nie substancji.

Flora

Świat roślin i zwierząt odgrywa ogromną rolę w religijnym i magicznym myśleniu symbolicznym oraz tradycji językowej wielu kultur i narodów (Wysoczański 2001: 71). W nazwach „przejawia się zarówno obyczajowość ludowa (...), jak i postrzeganie [tych nazw] jako sposobu wartościowania świata dawnego i współczesnego. Językowymi wykładnikami (...) są wyrażone leksykalnie zarówno cechy zewnętrzne, jak i walory użytkowe(...)” (Pelcowa 2001: 99).

W prezentacji celowo pominięto nazwy roślin z terminem nacechowanym religijnie, których nazwy zostały przetłumaczone jako kalki z łaciny lub języka angielskiego. Prezentowany zasób to nazewnictwo ludowe, które weszło również do zwyczajowego użycia. Nie są to jednak nazwy znane lokalnie, lecz powszechnie kojarzone. W większości gatunki te pochodzą z terenów Azji Mniejszej lub dotarły na te tereny i zadomowiły się tam.

abdestbozan otu (*aptesbozan otu*) (*Sarcopoterium spinosum*) – krwiściąg ciernisty: ‘ziele kalające ablucję’¹. Ta popularna roślina lecznicza wspomaga metabolizm, przyspiesza trawienie, pobudza apetyt oraz wydzielanie gazów jelitowych. Jest pomocna w tamowaniu krwotoków i leczeniu dróg moczowych. Mimo dobroczynnego działania i różnorodnego zastosowania w nazwie utrwaliło się negatywne (Mawlawi 2003: 34) z punktu widzenia praktyk religijnych działanie rośliny.

¹ (Rytualna ablucja) umycie (przed modlitwą), STP: 51. 1

bektaşı üzümü (*Ribes uva-crispa*) – porzeczką agrest, popularnie zwana agrestem: ‘winogrona Bektaszytów’. Agrest wykorzystywano do produkcji napoju pitego podczas uroczystości świeckich i religijnych, także w czasie nabożeństw w bractwach religijnych, zwanego *şerbet*². Nie produkowano go z winogron, bo napój byłby wówczas alkoholem zakazanym dla muzułmanów (Mawlawi 2003: 40). Sok agrestowy jednak także ma właściwości upajające.

hacı otu (*Mandragora officinarum*) – mandragora lekarska³: ‘ziele pielgrzymie’; znana też jako *hacılar otu* ‘ziele pielgrzymów’ oraz *cin elması* ‘jabłko dzinów’⁴. Szerokie wykorzystanie mają odpowiednio przygotowane kuliste owoce oraz korzenie rośliny, w kształcie przypominające sylwetkę ludzką; stosowane jako afrodyzjak, środek znieczulający, przeciwbólowy i nasenny.

peygamber ağacı (*Guaiacum officinale*) – gwajakowiec: ‘drzewo proroka’. Drzewo to pochodzi z Ameryki Środkowej, lecz w XVI wieku zostało sprowadzone do Hiszpanii, a następnie rozprzestrzeniło się w różnych krajach europejskich, także w Turcji. Guma drzewa gwajakowego jest lekiem przeciw syfilisowi. Twarde drewno miało zastosowanie do budowy elementów maszyn. Właściwości lecznicze spowodowały użycie zaszczytnej nazwy dla tej rośliny.

peygamber çiçeği (*Centaurea cyanus*) – chaber bławatek: ‘kwiat proroka’, znany też jako *kutsal çiçek*: ‘święty kwiat’. Ten powszechny na terenie całej Turcji kwiat ma wielkie znaczenie w pszczelarstwie oraz w ziołolecznictwie dzięki wykorzystaniu nektaru. Być może ta powszechność występowania i wszechstronność użycia spowodowała nadanie tak zaszczytnej nazwy.

şeytan arabası – ‘pojazd szatana’; tak jest nazywany puch kielichowego aparatu lotnego nasion, unoszący się w powietrzu, m.in. lotne nasiona ostu, mniszka lekarskiego. Nadzwyczajne właściwości nasion wyposażonych w lotne elementy zadziwiały trafnością przystosowania do środowiska.

şeytan elması (*Datura stramonium*) – białuń dziedzierzawa: ‘jabłko szatańskie’. Wszystkie części tej rośliny mają właściwości silnie trujące i narkotyczne. Owoce rośliny znajdują się w kolczastych torebkach, a kwiaty mają kształt trąby. Niebezpieczne właściwości rośliny znajdują odzwierciedlenie w jej nazwie⁵.

şeytan kulağı (*Rumex acetosa* lub *Rumex acetosella*) – szczaw zwyczajny⁶ lub szczaw polny: ‘szatańskie ucho’. Liście przypominają kształtem ucho jagnięcia lub kozła.

² „Zimny napój (...) z soku owocowego z dodatkiem cukru i różnych składników aromatycznych (...)”, SWO: 693.

³ *Adamotu*, TS: 23.

⁴ Dżinny – „geniusze, demony legendy muzułmańskiej(...) obdarzone nadnaturalną potęgą”, SMITK: 240.

⁵ W ludowym nazewnictwie polskim funkcjonuje nazwa ‘czarcie/diabelskie ziele’, ARE: 222. *Uyuzotu*, STP: 895.

⁶ *Kuzukulağı*, STP: 567.

şeytan otu (*Scabiosa*) – roślina z rodziny szczeciowatych, drakiew⁷: ‘szatańskie ziele’. Roślina ta miała zastosowanie w leczeniu świerzbu, innych schorzeń skórnych oraz ukąszeń.

şeytan şalgamı (*Bryonia dioica*) – przestrzęp dwupienny: ‘brukiew szatańska’. Zarówno korzeń, jak i nasiona tej rośliny są silnie trujące.

şeytanterşi (*Ferrula assafoetida*) – zapaliczka cuchnąca⁸: ‘szatański nawóz’; znana też jako *şeytan boku*⁹ ‘szatański nawóz’. Roślina ta ma charakterystyczną, silną woń; dawniej używana jako środek uspokajający.

şeytan keleş (*Ecballium elaterium*) – tryskawiec sprężysty: ‘szatański arbuz’. Cechą charakterystyczną tej rośliny są owoce w kształcie niedojrzałych ogórków lub arbuzów, które, gdy są już dojrzałe, przy najmniejszym poruszeniu gwałtownie wybuchają, rozsypując nasiona na dużą odległość. To nadzwyczajne przystosowanie rośliny mogło sugerować działalność sił nieczystych.

şeytansacı (*Cuscuta*) – kaniańka: ‘szatańskie włosy’. Jest to trująca, pnąca roślina pasożytnicza, owijająca się wokół rośliny, na której pasożytuje, czerpiąc wodę i substancje organiczne. Jest bardzo szkodliwym chwastem.

Fauna

Podobnie jak w poprzednim rozdziale, celowo pominięto nazwy zwierząt, których nazwy zawierałyby komponent o konotacji religijnej, lecz będący tłumaczeniem z łaciny lub innych języków.

abdestbozan (*apteshozan*) (*Taenia saginata*) – tasiemiec nieuzbrojony¹⁰: ‘kałający ablucję’. Zagnieżdzenie się tego pasożyta w jelicie cienkim człowieka powoduje, że dokonywane ablucje, z punktu widzenia poprawności praktyk religijnych, nie mają ważności.

peygamber deveşi (*Mantis religiosa*) – modliszka zwyczajna: ‘wielbłąd proroka’; inna nazwa *peygamber çekirgesi* – ‘szarańcza proroka’, *allah / tanrı deveşi* ‘boży wielbłąd’. Jest to duży, około siedmiocentymetrowy owad z charakterystycznymi odnóżami, przypominający wyglądem osobę z rękami złożonymi do modlitwy. Pojawienie się tego owada w domu lub jego pobliżu jest interpretowane jako pomyślna wróżba. Gatunek śródziemnomorski, *Empusa pennata*, ma wydłużoną głowę, podobną do kształtu głowy wielbłąda. Poza sugerującą ciągłą gotowość do modlitwy przynosi skojarzenia z prorokiem.

peygamber balığı (*Zeus faber*) – piosł¹¹: ‘ryba proroka’. Według legendy rybę wyciągnął z sieci apostoł Piotr lub Jezus Chrystus¹², lecz darował jej życie,

⁷ *Uyuzotu*, STP: 895.

⁸ W polskim nazewnictwie ludowym znana też jako ‘czarcie łajno’, RP: 101.

⁹ TRS: 567.

¹⁰ *Tenya*, STP: 852. 3.

¹¹ *Dülger balığı*, STP: 264.

¹² Wg Koranu, Jezus Chrystus był jednym z proroków, EI II: 559.

wrzucając z powrotem do wody. Na ciele, po obu stronach grzbietu, pozostały jednak dwie ciemne plamki, w miejscu, gdzie ryba była trzymana.

seytaniğnesi (*Aeshna viridis*) – żagnica zielona: ‘igła szatana’. Jest to gatunek jednej z największych ważek, o długości około 9 cm. Błyszczący, wydłużony, wąski odwłok przywołuje skojarzenia z igłą, a przerażający wygląd – z siłami nieczystymi.

seytanminaresi ‘minaret¹³ szatana’; czasem też *deniz minaresi* ‘morski minaret’. Tak są nazywane muszle niektórych gatunków ślimaków morskich (np. *Gourmya vulgata*), które swym stożkowatym, skręconym kształtem przypominają minarety. Także według legendy Mimar Sinan zasugerował się wyglądem takich muszli podczas projektowania kręconych schodów wewnątrz minaretów przy Selimiye Camisi w Edirne¹⁴.

seytan kuşu (*Rhinolophus ferrum equinum*) – podkowiec duży: ‘szatański ptak’. Jest to gatunek nietoperza¹⁵ żywiący się owadami i płazami. Błoniaste skrzydła, spiczaste uszy i ostre, wystające zęby kojarzą się z typowymi wyobrażeniami diabła, a niewielkie rozmiary zwierzęcia i zdolność do lotu – z ptakiem.

seytan örümceği – ‘szatański pajak’; tak są nazywane pająki (np. *Araneus diadematus* – krzyżak ogrodowy), które potrafią się przemieszczać na wyprodukowanej przez siebie nici unoszonej przez wiatr, a także sama unosząca się w powietrzu nić pajęcza, zwana „babim latem”. Te ich nadzwyczajne umiejętności są kojarzone z działaniem sił nieczystych.

tanrı kuşu (*Pavo cristatus*) – paw indyjski¹⁶: ‘boski ptak’. W kulturze greckiej i indyjskiej zachwycające swym wyglądem pawie były uważane za ptaki boskie; po wyprawie Aleksandra Wielkiego wyobrażenia pawie były powszechne w wielu kulturach Bliskiego Wschodu, a w kulturze rzymskiej i chrześcijańskiej stanowiły symbol zmartwychwstania i życia wiecznego.

tespih böceği (*Armadillidium vulgare*) – kulanka, rodzaj stawonogów: ‘owad – paciorek tespiha’. To niewielkie zwierzę o rozmiarze około 1 cm należy do rzędu równonogów i typu stawonogów; jego ciało zbudowane jest z kilku segmentów zazwyczaj ciemnej barwy, które umożliwiają zwierzęciu zwinięcie się w kulkę w chwili zagrożenia. Wówczas wygląda jak paciorek muzułmańskiego różańca (RŚ 2003: 222).

yusufçuk (*Streptopelia turtur*) – turkawka zwyczajna¹⁷: ‘józefik’. Ten średniej wielkości ptak z rodziny gołębiowatych ma dość kolorowe upierzenie: gardło i pierś różowe, brzuch biały, na bokach szyi trzy prążki czarno-białe, głowa i grzbiet szare, skrzydła rdzawo-białe z ciemniejszymi plamami. Kolorowe upierzenie przynosi skojarzenia z barwnym płaszczem biblijnego (i koranicznego)

¹³ Wieża meczetu, z której muezzin wzywa muzułmanów do modlitwy, SWO: 479.

¹⁴ <http://images.google.com>, 09.03.2010.

¹⁵ *Büyük nalburunlu yarasa*, www.tramen.org, 18.03.2010.

¹⁶ *Tavus kuşu*, TS: 2157. 4.

¹⁷ *Üveyik*, TS: 2321.

Józefa, podarowanym mu przez ojca. Podarunek ten oraz faworyzowanie Józefa było powodem nienawiści jego braci i usunięcia Józefa z rodzinnego domu (Rdz 31, 3.23–36); zob. też: *yusufçuk* – *Rhyothemis*.

yusufçuk (*Rhyothemis*) – rodzaj ważek; inna nazwa: *peygamber böceği* – ‘owad proroka’. Nazwa pochodzi od uznawanego przez Koran za proroka biblijnego Józefa (zob.: *yusufçuk* *Streptopelia turtur*). Koran poświęca Józefowi całą surę dwunastą, przedstawiając go, podobnie jak Biblia, jako ukochanego syna Jakuba. Usunięty przez zazdrosnych braci Józef, stał się interpretatorem snów egipskiego władcy. Po latach zrozpaczony ojciec przekonał się, że jego syn Józef żyje, właśnie po przysłanym mu płaszczu (11, 95). Kolorowo ubarwione zwierzęta nazwano imieniem Józefa¹⁸.

Budowa nazw

Większość zaprezentowanych nazw została utworzona poprzez użycie II izafetu zbudowanego z dwóch rzeczowników, z których pierwszy jest w mianowniku, a drugi jest zaopatrzony w sufiks posesywny 3 osoby (Stachowski 2009: 91). Wyjątkiem jest słowo *abdestbozan*, złożone z rzeczownika i imiesłowu teraźniejszo-przeszłego, *yusufçuk*, zbudowane z imienia własnego zaopatrzonego w sufiks zdrobnienia, a także *kutsal çiçek*, będący zestawem przymiotnika i rzeczownika.

Wnioski

W większości przykładów komponentem nazwy jest wyraz *şeytan* ‘szatan’ oraz *peygamber* ‘prorok’. W przypadku nazw florystycznych określenia „szatańskie” lub „dżinnowe” dotyczą roślin trujących, pasożytniczych, o nieprzyjemnym zapachu, zaskakujących zdolnościach adaptacyjnych do środowiska, a także o pozytywnym dla zdrowia ludzkiego, lecz gwałtownym działaniu. Zwierzęta określane jako „szatańskie” to te, które zadziwiająco dobrze przystosowały się do warunków środowiska, wykazują niezwykle podobieństwo do innych roślin lub zwierząt oraz o przerażającym lub zaskakującym wyglądem. Trzy spośród przedstawionych nazw mają komponent odnoszący się do obrzędowości muzułmańskiej: ablucji *abdest* oraz dewocjonaliów muzułmańskich – *tespih*. Tylko trzy spośród nazw mają komponent przydający im boskie cechy lub pochodzenie: *tanrı* / *allah*. Jednocześnie to samo zwierzę określane jako „boskie” ma inną nazwę zawierającą wyraz ‘prorok’ *peygamber*. Flora i fauna z określeniem ‘prorok’ to stworzenia przyjazne człowiekowi, wykorzystywane przez niego lub związane z legendą łączącą z konkretnym „prorokiem”. Zatem kryterium wyboru słowa określającego wyobrażone konotacje danego gatunku rośliny czy zwierzęcia wiążą się z jego

¹⁸ <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/10/03/710820.asp>, 18.03.2010. 5.

ogólną użytecznością bądź szkodliwością dla człowieka. Także im bardziej zaskakująca zdolność gatunku do przystosowania się do warunków środowiska, tym większe prawdopodobieństwo określenia gatunku jako „szatańskiego”.

Bibliografia

- ARE = Gibbons B., Brough P., 1995, *Atlas roślin Europy Północnej i Środkowej*, Warszawa: Multico.
- Budziszeńska W., 1972, *Mit a nazwa rośliny*, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 573–576.
- EI = Houtsma, M. Th. i in., *Enzyklopaedie des Islam*, Leiden 1913: Verlagsbuchhandlung vormals E.J. Brill, Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Jura C., 1996, *Bezkęgowce. Podstawy morfologii funkcjonalnej, systematyki i filogenezy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mawlafi F., 2003, *Prosty wykład głównych praktyk religijnych islamu*, Białystok: Stowarzyszenie Studentów Muzułmańskich w Polsce, Muzułmańskie Stowarzyszenie Kształowania Kulturalnego.
- Paluch A., 1984, *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pelcowa H., 2001, *Nazwy roślin w świadomości językowej ludności wiejskiej*, „Język a Kultura”, nr 16, s. 99–116.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, 2000, Poznań: Wydawnictwo Pallotinum.
- RP = Martyniak-Przybyszewska B., 2001, *Rośliny przyprawowe*, Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- RŚ = Kolczyńska J. (red.), *Religie świata. Tablice porównawcze*, 2003, Warszawa: Muza.
- SMITK = Kopaliński W. (red.), 1987, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Stachowski M., 2009, *Gramatyka języka tureckiego w zarysie*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- STP = Kozłowska M., 2006, *Słownik turecko-polski (Türkçe-Lehçe sözlük)*, Warszawa: Maria Kozłowska „eMKa”.
- SWO = Tokarski J. (red.), 1980, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szarski H., 1982, *Historia zwierząt kregowych*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szot-Radziszewska E., 2005, *Sekrety ziół. Wiedza ludowa, magia, obrzędy, leczenie*, Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Święty Koran. Tekst arabski i tłumaczenie polskie*, 1996, Surrey: Islam International Publications Ltd.
- TRS = Magazanić D.A., 1945, *Turecko-russkij slovar’*, Moskwa: Gosudarstvenoe izdatel’stvo inostrannykh i natsional’nykh slovar’ej.
- TS = Parlâtir İ. (red.), 1998, *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Waniakowa J., 2007, *Mandragora and belladonna – The names of two magic plants*, „Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis”, nr 124, s. 161–173.
- Wysoczański W., 2001, *Semantyczno-kulturowa interpretacja nazw roślin (niektóre aspekty pogranicza chrześcijańsko-pogańskiego)*, „Język a Kultura”, nr 16, s. 71–81.

Źródła internetowe

<http://images.google.com> [09.03.2010].

<http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=d%C3%BClger%20bal%C4%B1%C4%9F%C4%B1>
[09.03.2010].

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/10/03/710820.asp> [18.03.2010].

www.tramen.org [18.03.2010].